

SENUJŲ VIEKŠNIŲ LIKIMAS

*Marija Purvinienė
Martynas Purvinas*

Šiandien nuošalus Vieksnių miestelis praeltyje buvo reikšminga gyvenvietė Žemaitijoje. Tačiau, kai Mažeikiai ir Akmenė buvo menki kaimai, būtent Vieksniai garsėjo kaip prekybos ir amatų centras. Žymūs buvo tenykščiai puodžiai, į didžiuosius turgus suvažiuodavo iš visos apylinkės žemalčiai. Iš to vertėsi ir vieksniškiai. Antai XIX amžiuje miestelyje veikė apie šešiasdešimt (!) parduotuvių, kelios puodininkų, odų, vilnų verpimo bei karšimo dirbtuvės. Didžioji turgaus aikštė, apsupta parduotuvių bei užiegių, atrodė labai gyva — bent jau senose fotonuotraukose bei vieksniškių prisiminimuose.

Miestelio centrą skaudžiai užgriuvo paskutinio karo gaisrai. Betgi per savo ilgaamžę istoriją Vieksniams teko daugelį kartų regėti ir karus, ir gaisrus. Po tų visų nelaimių miestelis ir Feniksas vėl ir vėl kildavo iš pelenų — kiek pasikeitęs, bet labiau panašus į buvusįjį. Vėl tų pačių giminių žmonės atsistatydavo savo trobas bei dirbtuves savuose žemės rėžiuose. Tą ilgaamžę pasaulio tvarką menkai tepajėgdavo pajudinti besikeičiančios valdžios. Tiesa, XIX a. pabaigoje caro valdžia buvo sudaręs Vieksnių perplanavimo projektą. Tačiau tame projekte mėginta taikytis prie senosios gyvenvietės — tik kiek pastumdytos kai kurių sklypų ribos, tiesintos kai kurios gatvelės ir pan. Tad ir anie pertvarkymai žymiau miestelio nepakeitė.

Iprastasis gyvenimas baigėsi Antrojo pasaulinio karo mūšiams nugriaudėjus. Suvisuomeninus žemės ūkį bei verslus, nebeteko savo pagrindinės paskirties Žemaitijos miesteliai — senieji tarpininkai tarp kaimo ūkininkų bei miesto pirklių. Ta nuolatinė apyvarta tarp kaimo ir miesto anais laikais, tie didieji turgūs, parduotuvės bei dirbtuvės palikė miestelių gyvastį.

Išsigalėjus sovietinei tvarkai, neberekėjo „buržuazinių“ jomarkų, o ir pačių didžiųjų turgaviečių. Tad ir Vieksnių didžioji turgaus aikštė buvo panaikinta kaip neberekalinga naujam pokariniam gyvenimui. Dalis jos buvo paversta skveru, dalis apstatyta naujoviškais pastatais.

Neberekėjo dešimčių krautuvėlių bei dirbtuvėlių, turėjo pakakti kelių centralizuotos prekybos „taškų“ bei amatininkų „kolchozų“. Tik pusę amžiaus vargus, susivokta, jog nebus grūdų iš

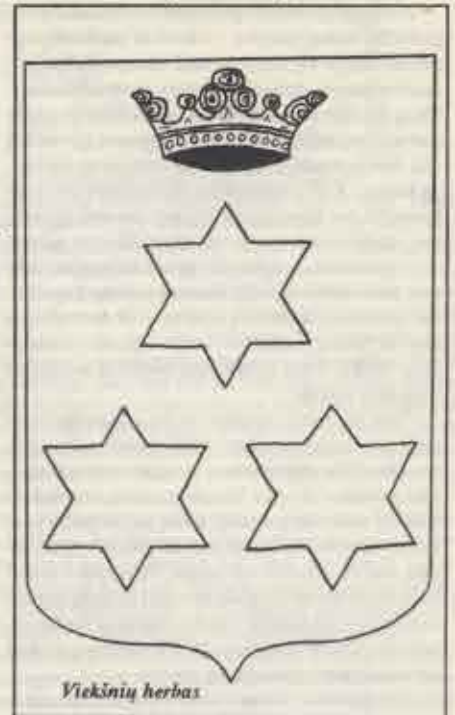
tų šiaudų — iš centralizacijos, suvisuomeninimo ir kitų tuometinių akcijų.

Bet per tuos dešimtmečius spėjo sunykti ir senasis Vieksnių centras — kad ir labai vaizdingas, patogus aniems laikams, bet nereikalingas naujam santvarkai. O nereikalingais dalykais nesirūpinta — ypač tokioje audringoje ir ne per daug rūpestingoje epochoje. Taip ir nebuvo lmtasi atkurti per karą sunykusių pastatų, o ir išlikusieji buvo ganėtinai nuste Kenti, kaip kokia buržuazinės praeities atgyvena.

Pokarinius Vieksnius, beje, niokojo ne patys Kremliaus šeiminkai, bet visokiausi tarpininkai. Tokiais buvo sovietmečio projektuotojai gyvenviečių planavimo (urbanistikos) specialistai,

Paminklo Biržiškių žemai Vieksniuose projektas. I premija. Skulptorius A. Bosas

toje santvarkoje įgiję grėsmingą galią. Natūraliau gyvuosioje santvarkoje visokie gyvenviečių planai galėjo būti įgyvendinti tik soderinus juos su daugeliu savininkų bei vietos gyventojų atstovų. Socializmo statybos epochoje tie „bereikalingi stabdžiai“ išnyko. Projektuotojas, vykdydamas aukštesnės valdžios direktyvas, tapdavo ir savotišku demiurgu — naujo pasaulio tvėrėju. Viskas buvo suvisuomeninta — žemė, daug pastatų ir kita, tad žmonės liko tik menkais sraigteliais ar šachmatų figūrėlėmis, kurias buvo galima dėstyti taip ar kitaip.

Daugeliui projektuotojų buvo gan paranki naujojo režimo skelbiama ideologija — nušluoti senąjį pasaulį, jo vietoje pastatyti naują — daug geresnį. Viską galima buvo daryti veik savo nuožūra (kad tik žygiuotum valdžios nurodyta kryptimi), neberekėjo sukli sau galvos dėl kokių senesnių ar gamtos grožybų. Panašiai pasaulio pertvarkytojus drąsindavo kituose panašiuose režimuose — antai, A. Hitleris savuosius ragino: „Pamirškite sąžinę, tai tik chimera“.

Tie naujojo gyvenimo įdomumai ir užgriuvo pokarinius Vieksnius — kaip ir kitas Lietuvos gyvenvietes, neįtikusias savo senovišku pavidalu, lyg prieštaravusių skelbiamai naujo pasaulio statybai.

Taip pačiame senojo miestelio centre buvo užsimota įtalpinti stambios profesinės techninės mokyklos kompleksą — didžiuosius mokomuosius korpusus, keliaaukščius bendrabučius. Dalis tų didžiųjų statinių buvo pastatyta buvusioje prekyvietėje, dalis — senovinėse kapinėse, tiesiog ant žmonių palaikų. Gremėzdiški tipiniai statiniai ne tik užėmė bažnytinę žemę, bet ir pačią bažnyčią užstojo — gal kaip anuomet netinkamos paskirties statinį.

Tradicinę erdvią prekyvietę toliau naikino, ją užstatydami visokiais visuomeniniais statiniais, atrėžiant gabalą naujai sodybai kurtis ir pan. Vietoje daugybės senų parduotuvių buvo pastatyta viena didesnė parduotuvė — valgykla (nors ir labai nešvaizdi, užtat pačiame senosios aikštės viduryje).

Naujojo gyvenimo požymiu turėjo būti daugiabučių namų statyba — nors ir nedideliuose miesteliuose. Tą statybą rėmė ekonominiais pasikliauimais, dabar nerimtais pasirodžiusiais. Daug žmonių buvo suvilioti inžinieriniais patogumais, lyg žadėjusiais daug lengvesnį gyvenimą (tik dabar pradėjusiais rodyti tikrąją tų paslaugų kainą). Gal svarbiausias tų didžiųjų pertvarkymų tikslas buvo kolektyvizuoti žmonių gyvenimą, atplėšiant juos nuo savarankiškumo garanto — nuosavos sodybos su žemės sklype. Taip nuo savo darbo atplėšti žmonės pateko į apribotus narvelius apkliame trečiame ar ketvirtame aukšte. Tokių statinių — ir dar tipinių neišvaizdžių "dėžių" buvo nešykštėta statyti ir senajame Viekšnių centre.

Visa tai vyko analpot ne vien kruvinaisiais stalinizmo metais. Antai 1975 metais parengtame miestelio išplanavimo projekte buvo numatyta galutinai išvalyti Viekšnių centrą nuo dar išlikusių senesnių pastatų, viską naujoviškai pertvarkyti, nebesiskaitant nei su gamtos ypatybėmis, nei su senovės paminklu. Taip erdvi senoji prekyvietė turėjo tapti naujoviškų pastatų apsupta Komjaunimo gatve. Tie visi statiniai turėjo galutinai užverti praėjusius link bažnyčios, užstoti anuomet nepagaldajamą statinį.

Totalistiniai režimai siekė viską supaprastinti. Tad anuometinė valdžia erzino ir visokie iš senovės išlikę sudėtingumai, rodę įvairialypę gyvenviečių istoriją. Tad ir Viekšniai turėjo tapti "aiškiai suplanuota didmiesčiu", su ištiesiomis ir praplatintomis gatvėmis, veik Maskvos pavyzdžiu įrengtu bulvaru link Ventos. Taip vietoje savito Žemaitijos miestelio čia turėjo atsirasti "teisingas ir taisyklingas" socialistinis miestas.

Tada buvo užsimita Viekšniuose apgyvendinti iki 4000 gyventojų, bandant prisivytį praeitį (čia, kaip ir daug kur kitur, pokariu gyveno mažiau žmonių, negu senais laikais). Planuota pastatyti daug valdiškų daugiabučių namų, visokių visuomeninių pastatų ir kita. Tik kad toji santvarka pasirodė milžinu ant molinių kojų, nesugebėjusiu net iki galo įgyvendinti užsibrėžtus didžiuosius planus. Gal todėl anuomet tie planai buvo slapti — kuopščiai slepiami nuo eilinių žmogelių...

Taip nebuvo įgyvendinti ir didieji Viekšnių perstatymo projektai. Miestelis liko nei pakartas, nei nuleistas — pusiau naujas, pusiau senas — nepabaigtas grauti ir nepradėjęs didmiesčio gyvenimo.

Betgi suspėta daug kaulysčių padaryti senajame miestelyje — ir lyg tyčia pačiose vertingiausiose jo vietose. Antai, sugalvojus statyti naują tipinį penklaukštį daugiabučių gyvenamąjį namą, žūt būt užsispirta įj patalpinti senosios klebonijos vietoje. Kultūros namus sugalvota statyti senosios mokyklos — dar tvirto ir didelio pastato vietoje. Taip tos "senienos" ir buvo sunaikintos, be-rods, be didesnių moralinių skrupulų. Dar buvo išlikusi savotiška žydų škola — senojo miestelio būdingas statinys, šandien taip retas Lietuvoje.

Nugriauta ir toji, jos vietoje sturentus du neišvaizdžius tipinius daugiabučius gyvenamuosius namus. Taip vos per keletą metų — jau "perestrojka" kvepiant — buvo susidorota su dar išlikusiais reikšmingais senoviniiais pastatais, dar labiau nuskarandinant miestelį.

Senųjų Viekšnių išvaizdą keitė ne vien pavieniai didieji statiniai, tokie svetimi senajam Žemaitijos miesteliui, bet ir pokariu užplūdęs tipinių sodybinių namelių srautas. Vietoje senovėje vietos meistrių statytų gan įvairių trobų bei papuoštųjų miesteliškų namų išstisus gatves užėmė neišvaizdūs silikatinų plytų mūreliai, vėliau — ir pretenzingos "pilaitės", savo išvaizda niekuo nebeprimenančios Žemaitijos ir jos senųjų papročių.

Paraginus Viekšniuose gimusiam bei augusiam K. Levitui, senųjų miestelių kiek pasirūpino Kauno žemaičių bendrija. 1991 metais mes parengėme penkių tomų darbą "Viekšnių istorinės dalies architektūrinio paveldo tyrimai". Ten buvo apibūdintas (600 didokose fotonuotraukose bei 250-ye mašinarčio puslapių) kiekvienas pastatas miestelio centre, atreikant vertingus, pažymint netikusius statinius bei plotus. Toks nuodugnus senųjų Viekšnių architektūrinio paveldo tyrimas buvo atliktas pirmąsyk — kad ir vėlokal, istoriniam miesteliui bebaigiant sunykti.

Beje, susikčiavus pasirodė, kad tik 16% centro pastatų išties puošia miestelį savo įdomesne išvaizda. Užtat 30% statinių ten tik akis bado savo neišvaizdumu ar priešiškuumu Viekšnių tradicijoms. Praeities bei grožio niokojime sovietmečiu buvo išties daug nuveikta. Buvome patelkę ir siūlymus, kaip dar galima patvarkyti senovės likučius, kaip užkirsti kelią tam beprasmiškam vertybių naikinimui.

Dar viena galimybė papuošti senąjį miestelį buvo atsiradusi, užsimojus ten pastatyti paminklą garsiajai Biržiškų šeimai: šviesuoliams tėvams Elžbietai ir gydytojui Antanui bei jų trimis

tinio gausi specialistų bei visuomenės veikėjų komisija, vadovaujama garsaus architekto A. Nasvyčio.

Pirmoji vieta buvo pripažinta klaipėdiečių skulptoriui Algirdui Bosui, antroji — klaipėdiečiui Gintarui Jonkui, trečioji — kauniečiui Česlovui Pečiukai. Architektūrinę dalį tiek pirmąja, tiek antrąja vieta pažymėtų skulptūrų projektams parengėme mes: Marija ir Martynas Purvinai.

A. Boso projekte pabrėžta senosios Žemaitijos dvasia. Iš didžiulio ažuolo šaknų išauga koplytstulpis — tradiciškai kresnas ir tvirtas. Jo viršuje — pačiame šventinamyje — rymo senųjų Biržiškų figūros, lyg besišinčios po žemiškos kelionės vargą, po didžiojo gyvenimo žygio, ugdant Lietuvai žymiuosius sūnus. Apatinėje dalyje turėjo būti alegoriškai vaizduojami trijų profesorių žygiai. Tas iš žemaitiško granito iškaltas paminklas turėjo atsistoti senojoje Viekšnių aikštėje.

G. Jonkaus projekte buvo pabrėžti bajoriškai Žemaitijai būdingi motyvai. Tą aukštą koloną — penkiašakį medį — pasiūlėme statyti pačiame miestelio centre — it senovinį keliu pradžiūs ženklą. Tai būtų lyg akis, aplink kurią savai sukosi visas Biržiškų pasaulis. Nuo to pradžios stulpo siūlėme nuvesti kelrodžius link tai giminei svarbiausių vietų: Kauno ir Vilniaus, Šiaulių ir Sankt Peterburgo, Maskvos ir Vokietijos, Raseinių žemės ir JAV. Taip akivaizdžiai būtų parodytos pasaulio sąsajos, daugel kur atsišaukęs žymių žmonių gyvenimas. Tą regėdami gal kiek būtų atkūrę ir dabartiniai viekšniškiai, gal nebesijausdami vien užkampio gyventojais, kaip kad sovietiniais dešimtmečiais.

Be... Įgametė netvarka Viekšniuose, vis tie patys sovietiniai papročiai lėmė ir projektų likimą. Kai kam nepatiko specialistų sprendimai ir lmta šeiminkauti it savo virtuvėje ar parke. Net nepasitarus su konkurso laimėtojais, neatsiprašius, jų projektai buvo numesti šalin,

kai kam sumanius įgyvendinti trečią vietą laimėjusį darbą. Gal kai kam labiau prie širdies buvo pokarines "piramidėles" ant kai kieno kapų primenanči pastarojo projekto forma. Įdomiai buvo užsimita ir tvarkytis su iš visur gautomis lėšomis tam paminklui. Nors projektus vertino respublikinė komisija, bet galutinai viską savitip apvertė kai kurie vietos veikėjai. Įdomus ir tų veikėjų "objektyvumas" — konkurso laimėtojams nebuvo leista net išsiaiškinti, kas vyksta, o trečiosios vietos laimėtojai leista net perdirbti savąjį projektą — dabar reklamuojant nebe konkursą laimėjusį, o gerokai pertvarkytą projektą.

Tad Viekšniuose tebesitęsia pokariu užvirusi painiava. Joje it liūne pražuvo daug per amžių sukurtą vertybių, dabar prarandama galimybės užgydyti senenos praieities žaizdas.

Paminklo Biržiškų šeimai Viekšniuose projektas. II premija. Skulptorius Gintautas Jonkus.

sūnams profsioriams: Mykolui, Vaclovui ir Viktorui — visiems tapuslems Lietuvos įžymybėmis.

Po pirmųjų nelaimai pavykusių bandymų buvo sudaryta solidi Biržiškų komisija, kuriai vadovavo Vilniaus universiteto rektorius R. Povilonis. 1993 metų viduryje buvo paskelbtas konkursas paminklo Viekšniuose projektui. Jam buvo pateikta net vienuolika projektų, kurinos ver-